

Experience of security of participants in criminal proceedings of the states of the Commonwealth of Independent States

Azizkhon UMARKHONOV¹

University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 2023
Received in revised form
15 June 2023
Accepted 25 June 2023
Available online
15 July 2023

Keywords:

Commonwealth of
Independent States (CIS),
state,
organized crime,
program,
international cooperation,
process,
participant,
victim,
witness,
security.

ABSTRACT

In modern criminal proceedings, the processes of state protection and the implementation of measures to ensure the security of the individual are considered one of the main functions of state law enforcement and judicial bodies, and in the fight against crime, they establish a balance in order to protect the rights and legitimate interests of the individual, as well as the interests of society and the state. At the same time, great importance should be attached to criminal procedural and other guarantees of the rights of persons protected in criminal proceedings. We see that the issue of ensuring the safety of participants in the criminal process is regulated in the national legislation of the Commonwealth of Independent States and within the organization. However, legal scholars point out that there are some shortcomings in ensuring the safety of the participants. In this article, the author conducted a theoretical and practical study of ensuring the safety of participants in criminal proceedings within the framework of the CIS and also put forward various proposals for the further development of this area within the organization.

2181-1415/© 2023 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol4-iss5/S-pp96-102>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Doctor of Philosophy, Associate Professor, Researcher, University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan.

Мустақил давлат ҳамдўстлиги давлатларининг жиноят процесси иштирокчилари хавфсизлигини таъминлаш бўйича тажрибаси

АННОТАЦИЯ

Калит сўзлар:

Мустақил Давлатлар
Ҳамдўстлиги (МДХ),
давлат,
уюшган,
жиноят,
дастур,
халқаро,
ҳамкорлик,
процесс,
иштирокчи,
жабрланувчи,
гувоҳ,
хавфсизлик.

Замонавий жиноят процессида давлат ҳимояси ва шахснинг хавфсизлигини таъминлаш чораларини амалга ошириш жараёнлари давлат ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва суд органлари фаолиятининг асосий функцияларидан бири ҳисобланиб, жиноятчиликка қарши курашда шахс ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, шунингдек жамият ва давлат манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадидан мувозанат ўрнатади. Шу билан бирга, жиноят процессида ҳимоя қилинадиган шахсларнинг ҳуқуқларини амалга оширишнинг жиноят-процессуал ва бошқа кафолатларига катта аҳамият берилиши керак. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатлар миллий қонунчилигида ва ташкилот доирасида жиноят процесси иштирокчиларининг хавфсизлигини таъминлаш масаласи анча тартибга солинганлигини кўришимиз мумкин. Аммо шундай бўлсада, иштирокчилар хавфсизлигини таъминлаш борасидаги айрим камчиликлар юзага келиб бораётганлиги ҳуқуқшунос олимлар томонидан таъкидлаб келинмоқда. Муаллиф ушбу мақолада МДХ доирасида жиноят процесси иштирокчиларининг хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ назарий ва амалий тадқиқотни амалга ошириб, бу соҳани ташкилот доирасида янада ривожлантириш мақсадида турли таклифларни илгари сурган.

Опыт обеспечения безопасности участников уголовных процессов государств Содружества Независимых Государств

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Содружество Независимых
Государств (СНГ),
государство,
организованная
преступность,
программа,
международное
сотрудничество,
процесс,
участник,
потерпевший,
свидетель,
безопасность.

В современном уголовном судопроизводстве процессы государственной защиты и осуществления мер по обеспечению безопасности личности считаются одной из основных функций государственных правоохранительных и судебных органов, а в борьбе с преступностью устанавливают баланс с целью защиты прав и законных интересов личности, а также интересов общества и государства. При этом большое значение следует придавать уголовно-процессуальным и иным гарантиям прав лиц, защищаемых в уголовном судопроизводстве. Мы видим, что вопрос обеспечения безопасности участников уголовного процесса урегулирован в национальном законодательстве Содружества Независимых Государств и

в рамках организации. Однако ученые-правоведы отмечают, что есть некоторые недостатки в обеспечении безопасности участников. В данной статье автор провел теоретическое и практическое исследование обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства в рамках СНГ, а также выдвинул различные предложения по дальнейшему развитию этого направления внутри организации.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатлар доирасида халқаро даражада уюшган жиноятчиликка қарши курашиш бўйича бундай қўшма савий-ҳаракатларни бошлашнинг зарурий шарти сифатида 1993 йил 12 мартда “Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо давлатлар ҳудудида уюшган жиноятчилик ва жиноятларнинг бошқа хавфли турларига қарши биргаликда курашиш чора-тадбирлари тўғрисида” қўшма қарори қабул қилинган [1].

М.В. Жерновой ва А.Н. Сухаренконинг фикрича, МДҲ Ҳукумат раҳбарлари кенгаши томонидан 1996 йил апрел ойида МДҲга аъзо давлатлар ҳудудида уюшган жиноятчилик ва хавфли жиноятларнинг бошқа турларига қарши курашиш бўйича қўшма чора-тадбирларнинг Давлатлараро дастури қабул қилиниши 2000 йилгача бўлган даврда ҳамкорлик жиҳатидан кўп қиррали, мураккаб ва динамик характер касб этди [2].

2006 йил 28 ноябрда Минск шаҳрида имзоланган “Жиноят процесси иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги шартнома халқаро ҳамкорлик ва ўзаро ҳамкорликнинг типик намунаси [3,10]. Уни Озарбайжон, Арманистон, Беларус, Қозоғистон, Қирғизистон, Россия, Тожикистон ва Украина ратификация қилган. МДҲга аъзо барча давлатлар ҳам ушбу ҳужжатни имзоламаган.

Л.В. Брусницининг маълумотларига кўра, 2008 йил 29 май ҳолатига кўра, Беларус ва Қозоғистонда тегишли ички тартиб-қоидалар бажарилган; Шартномани имзолаган бошқа давлатларда (Озарбайжон, Арманистон, Қирғизистон, Россия, Тожикистон, Украина) бу тартиблар тугалланмаган [4].

Эътибор беринг, ҳимоя чораларини қўллаш ҳимоя қилинадиган шахснинг ёки унинг қонуний вакилларининг ёзма розилиги билан амалга оширилиши мумкин. Ҳимоя қилинаётган шахс вояга етмаган ёки вояга етган, лекин меҳнатга лаёқатсиз бўлса, ҳимоя чораларини қўллаш фақат ота-оналарнинг ёки бошқа қонуний вакилларнинг ёзма розилиги билан амалга оширилади (Шартноманинг 15-моддаси).

Шуниси эътиборга лойиқки, Жиноят процесси иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги битим вояга етмаганлар, меҳнатга лаёқатсиз вояга етган шахслар (Шартноманинг 14-моддаси 2-қисми), қамоқда бўлган шахслар (Шартноманинг 13-моддаси) каби ҳимоя остидаги шахсларнинг турли тоифаларини белгилайди.

4-моддада санаб ўтилган ҳимоя чораларига асосан, ҳимоя қилинаётган шахсни сўралаётган Томон ҳудудидаги хавфсиз жойга вақтинча жойлаштириш; яшаш учун кўчириш; ҳимоя қилинадиган шахснинг ҳужжатларини алмаштириш; ташқи кўринишининг ўзгариши; алоҳида ҳимоя воситаларини, алоқа ва хабарномаларни бериш; шахсий ҳимоя, уй-жой ва мулкни муҳофаза қилиш; ҳимоя қилинадиган шахс тўғрисидаги маълумотларнинг махфийлигини таъминлаш; иш

(хизмат) ёки ўқиш жойини ўзгартириш; қамоқда ёки жазони ўташ жойларида сақланаётган шахсга нисбатан қўшимча ҳимоя чораларини қўллаш, шу жумладан бир қамоқда сақлаш ёки жазони ўташ жойидан бошқасига ўтказиш.

Санаб ўтилган ҳимоя чораларидан кўриниб турибдики, улар энг кенг тарқалган ва махсус миллий қонунларда мустаҳкамланган. Булар, масалан, Ўзбекистон Республикаси “Жабрланувчилар, гувоҳлар ва жиноят процессининг бошқа иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунининг 6-моддаси, Тожикистон Республикасининг “Жиноят процесси иштирокчиларининг давлат ҳимояси тўғрисида”ги Қонуни [5] 6-моддаси ва бошқалар.

Яна бир ҳимоя чораси – рўйхати манфаатдор томонларнинг ваколатли органлари томонидан келишилган ҳолда, ҳимоя қилинаётган шахснинг фамилияси, исми, отасининг исми ва у тўғрисидаги бошқа маълумотларнинг ўзгартирилиши билан ҳужжатларни алмаштириш (Шартноманинг 7-моддаси), шунингдек, хорижий давлат ҳудудида ўтказиладиган бошқа ҳимоя чораларини амалга ошириш билан бирга келади. Бироқ, бизнинг фикримизча, қонун ҳужжатларини хорижий ҳужжатлар билан алмаштириш ҳимояланган шахсни Ўзбекистон Республикасидан ташқарига кўчирмасдан амалга оширилиши мумкин. Шубҳасиз, ҳимояланган шахс учун рус ҳужжатларини хорижий ҳужжатлар билан алмаштириш жараёни фақатгина хорижий давлат ҳудудида амалга оширилиши мумкин.

Яна бир муҳим ҳолат, бизнинг фикримизча, Битимнинг 11-моддасида белгиланган ҳимояни амалга оширишда тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш имкониятидир. Ҳимоя чораларини амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда зарур маълумотларни конфиденциал тарзда олиш ҳимоя қилинадиган шахс хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим кафолати сифатида қаралиши керак. Бундан ташқари, тезкор-қидирув чора-тадбирларини қўллаш қўриқланаётган шахснинг ҳам ҳуқуқлари, ҳам қонуний манфаатларини, ҳам айбдорни жавобгарликка тортиш ва унга ҳукм чиқаришда одил судлов манфаатларини ҳимоя қилишга хизмат қилади.

Кўриниб турибдики, Шартноманинг ижобий томонлари кўп. Бироқ, кўпгина ҳуқуқий ҳужжатлар сингари, у мукамал эмас ва уни яхшилаш мумкин. Шу муносабат билан, айрим муаллифларнинг таъкидлашича, долзарб масалаларнинг аксарияти Битимда тўғри акс эттирилмаган ва ҳанузгача ҳуқуқий тартибга солиш соҳасидан ташқарида қолмоқда.

Л.В. Брусницининг таъкидлашича, жиноят иши қўзғатилгунга қадар хавфсизлик чораларини қўллаш масаласи, масалан, шахс давлат ҳудудида унга нисбатан содир этилган жиноят тўғрисида ариза билан ваколатли органларга мурожаат қилган ҳолларда ҳал қилинмаган. таҳдид ҳақиқатдан ҳам мавжуд бўлганлиги сабабли, ўзи яшайдиган мамлакатда унга нисбатан хавфсизлик чораларини қўллашни талаб қилади [6,9]. Бундай хулоса, эҳтимол, Битимнинг 1-моддасининг “а” банди мазмунидан келиб чиққан бўлиб, “Томонларнинг миллий қонунчилигига мувофиқ “жиноят процесси” атамасини белгилаб беради, уни “ўтказилган жиноий иш бўйича судгача ва суд жараёни” деб тушуниш таклиф этилади”. Бундан ташқари, Битимнинг 1-моддасининг “б” бандида кўрсатилган “ҳимоя қилинадиган шахс” таърифи жиноят ҳақида хабар берган аризачини бевосита кўрсатмайди. Бироқ, “шунингдек, сўраган Томоннинг миллий қонунчилигига мувофиқ ҳимоя қилиниши лозим бўлган бошқа шахслар” ибораси,

бизнинг фикримизча, жиноят ишини кўзғатиш ёки кўзғатиш тўғрисида қарор қабул қилишдан олдин аризачига ёки жабрланувчига нисбатан ҳимоя чораларини қўллаш ва уни жабрланувчи деб топиш тўғрисида тегишли процессуал далолатнома бериш имконини беради.

П.В. Бакуновскийнинг фикрига қўшилиш керак, унга кўра, Битим жиноят-процессуал хавфсизлик чораларини қўллаш масаласини ҳал қилмайди, бундан ташқари, иш бўйича суд муҳокамаси охирида хавфсизлик чораларини қўллаш имкониятини кўриб чиқмайди [7]. Бироқ, суд мажлиси тугаганидан кейин ҳимоя чораларини қўллаш имконияти, бизнингча, ҳали ҳам мавжуд.

Биринчидан, ҳимоя чоралари нафақат қамоқда сақланаётган шахсларга, яъни жиноий иш юритиш даврида, балки озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган, яъни суд муҳокамасидан кейин ҳам қўлланилиши мумкин (Шартноманинг 4-моддаси 1-қисми “и” банди).

Иккинчидан, Шартноманинг 4-моддасида санаб ўтилган ҳимоя чораларининг ҳар бири суд мажлиси охирида қўлланилиши мумкин (ҳимоя қилинаётган шахсни вақтинча бошқа жойга кўчириш, ҳужжатларни алмаштириш, ташқи кўринишини ўзгартириш ва бошқалар).

Н.И. Крюкованинг сўзларига кўра, ҳимояланган шахсни бошқа яшаш жойига кўчириш каби хавфсизлик чораси ҳозирда амалда мумкин эмас. Унинг фикрича, ҳимояланган шахс тарк этадиган уй-жой мақоми, у қайси пулга янги уй ёки квартира сотиб олиши, қаерда ишлаши, учинчи шахслар олдидаги мажбуриятларини қандай бажариши аниқланмаган. Бу ва бошқа тегишли масалалар ҳали тўлиқ ҳал этилмаган. Вазирлик муҳофаза қилинадиган шахслар учун турар жойни ижарага олиш ёки сотиб олиш учун махсус уй-жой фондини ташкил этишни тақлиф қилмоқда. Ҳуқуқ-тартибот идораларига кўра, гувоҳлар учун бюджет пулига уй сотиб олиш ва бунинг эвазига эски квартираларни тортиб олиш мумкин. Бироқ, буни қандай асосда амалга ошириш мумкинлиги ҳали аниқ эмас [8].

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш ва мазкур Битимнинг асосий қоидаларини ҳаётга татбиқ этиш сустигининг сабабларидан бири, фикримизча, тегишли молиялаштириш манбаларининг йўқлигидир.

Битимнинг муқаддимасида қайд этилганидек, у Томонлар ҳудудларида жиноятчиликка қарши самарали курашни таъминлаш ва жиноят процессининг вазифаларини муваффақиятли амалга ошириш, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини муносиб ҳимоя қилишни таъминлаш мақсадларига эришишга қаратилган. Бундай давлатлараро ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши, албатта, ижобий аҳамиятга эга бўлиб, уюшган жиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини оширишда янада кенг имкониятлар яратади, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг давлатлараро миқёсдаги ҳамкорлиги сифатини оширишга хизмат қилади.

Ушбу Битимнинг ҳуқуқий аҳамияти муҳимлигини инкор этмасдан, биз шуни таъкидлаймизки, у ягона эмас ҳужжат ҳисобланмайди. МДҲ давлатларининг, шу жумладан халқаро ҳамкорлигининг яна бир ҳужжати 1997 йил 6 декабрда Санкт-Петербургда қабул қилинган “Жабрланувчиларни, гувоҳларни ва жиноят процессида ёрдам берувчи бошқа шахсларни давлат ҳимояси тўғрисида”ги намунавий қонун эскирганлигига қарамасдан, бугунги кунда ушбу ҳужжат амал қилади ва у нафақат қонун чиқарувчининг, балки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органнинг ҳам нуқтайи назари бўлиши лозим.

Намунавий қонуннинг “Ҳимоя қилинадиган шахсларга нисбатан қўлланиладиган хавфсизлик чоралари” 5-моддасида қуйидаги анъанавий хавфсизлик чоралари санаб ўтилган.

Шу билан бирга, “Ҳимоя қилинаётган шахс тўғрисидаги маълумотларни ошкор этмаслик” 6-моддасида ҳимоя қилинаётган шахснинг хавфсизлигини таъминлаш суд томонидан унинг судга келиш имкониятини истисно қилувчи сабаб сифатида тан олиниши мумкинлиги алоҳида қайд этилган. Бундан ташқари, қонун хавфсизлик чораларини қўллаш учун асосларни белгилайди – ҳимояланган шахснинг ҳаёти ёки соғлиғига реал таҳдид мавжудлиги. Фамилия, исм, отасининг исмини ўзгартириш каби хавфсизлик чоралари фақат оғир жиноятлар содир этилган ҳолларда ва фақат вилоят прокурори ёки унга тенглаштирилган бошқа прокурорнинг, шунингдек Бош прокурор (республика прокурори) ёки унинг ўринбосарларининг рухсати билан қўлланилиши мумкин.

Хавфсизлик чораларини қўллаш учун асос сифатида намунавий қонунда “қўриқланадиган шахснинг жиноят процессига ёрдам бериши муносабати билан қотиллик, зўравонлик, йўқ қилиш ёки мулкига зарар етказиш таҳдиди мавжудлиги тўғрисидаги” маълумотлар кўрсатилган. Эътибор беринг, ноқонуний (жиноят) ҳаракатлар рўйхати чекланган таъсирга эга. Ушбу рўйхатга кирмайдиган бошқа ҳаракат шакллари хавфсизлик чораларини қўллаш тўғрисида қарор қабул қилиш учун асос бўлмайди.

Ҳимоя қилинаётган шахсларга нисбатан хавфсизлик чораларини қўллаш тартиби Намунавий қонуннинг 19-моддасида белгиланган. Бундай қарор суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд (судья) томонидан уч кундан ортиқ бўлмаган муддатда, кечиктириб бўлмайдиган ҳолларда эса дарҳол қабул қилинади. Хавфсизлик чораларини қўллаш тўғрисидаги қарорнинг мазмунига маълум талаблар қўйилади. У берилган куни хавфсизлик чораларини амалга оширувчи органга юборилиши ва ушбу орган томонидан бажарилиши керак.

Хавфсизлик чораларини кўришдан бош тортган тақдирда фуқароларнинг қонуний ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қарор устидан шикоят қилиш имконияти (ҳуқуқи) билан белгиланади. Рад этиш устидан прокурорга (26-модда “Ҳимоя қилинаётган шахсларни давлат ҳимоясини амалга оширишда қонунларнинг бажарилиши устидан прокурор назорати”), юқори турувчи органга (27-модда “Идора назорати”) ёки судга (28-модда “Суд назорати”) шикоят қилиниши мумкин.

Бундай ҳолда, жиноят ишини юритувчи шахс хавфсизлик чораларини қўллаш тўғрисида қарор қабул қилади. Чораларнинг ўзи, уларнинг тури, шакли, усуллари ва умумийлиги хавфсизлик чораларини амалга оширувчи орган томонидан танланади.

Бундан ташқари, намунавий қонун шартномани тузишни назарда тутаяди, у асосий элементлар сифатида қуйидагилардан иборат:

- ўзаро мажбуриятлар;
- хавфсизлик чораларини қўллаш шартлари;
- томонларнинг ўзаро жавобгарлиги.

Шундай қилиб, “Жиноят процесси иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Битим ва “Жабрланувчилар, гувоҳлар ва жиноят процессида ёрдам берувчи бошқа шахсларни давлат ҳимояси тўғрисида”ги намунавий қонун халқаро ҳужжатлар сифатида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ҳамкорлиги

асосида МДХ мамлакатлари жиноий одил судловга ёрдам берувчи шахсларнинг давлат ҳимояси ва хавфсизлигини таъминлаш учун зарур минимал ҳуқуқий асос яратди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Решение Совета глав правительств СНГ «О совместных мерах по борьбе с организованной преступностью и иными опасными видами преступлений на территории государств – участников Содружества Независимых Государств» (Принято в Москве 12.03.1993) // Информационный вестник Совета глав государств и Совета глав правительств СНГ «Содружество». – 1993. – № 2.

2. Жерновой М.В., Сухаренко А.Н. Проблемы борьбы с организованной преступностью в СНГ // Российская юстиция. – 2012. – № 6. – С. 37–40.

3. Соглашение о защите участников уголовного судопроизводства (Заключено в Минске 28.11.2006). Азербайджан. Армения. Белоруссия. Казахстан. Киргизия Россия. Таджикистан. Украина // Собрание законодательства РФ. – 01.02.2010. – № 5. – Ст. 460.

4. Брусницын Л.В. Комментарий законодательства об обеспечении безопасности участников уголовного судопроизводства (постатейный). – М.: Юстицинформ, 2009. – С. 164.

5. Закон Республики Таджикистан «О государственной защите участников уголовного судопроизводства» // Ахбор Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2010. – № 12. – Ст. 806; Закон РТ от 03.07.2012. № 865.

6. Брусницын Л. В. Теоретико-правовые основы и мировой опыт обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2002. С. 123.

7. Бакуновский П. В. Международное сотрудничество в сфере обеспечения безопасности потерпевших, свидетелей и иных лиц, содействующих расследованию // Российский следователь. – 2009. – № 16. – С. 26–28.

8. Крюкова Н.И. Проблемы обеспечения защиты свидетелей // Российская юстиция. – 2012. – № 2. – С. 43–44.

9. Умарханова, Д. Ш. (2016). Правовое регулирование международного сотрудничества по уголовным делам в Республике Узбекистан. Российский следователь, (23), 47-50.

10. Умарханова, Д. (2018). ОРГАНИЗАЦИЯ СЛЕДСТВЕННОЙ И ОПЕРАТИВНО-СЛЕДСТВЕННОЙ ГРУПП КАК ФОРМА МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ. Review of law sciences, (2), 46-50.